

YA'KÛBÎ

müslimîn, Beyrut 1982, s. 113-118; A'yanü's-Şî'a, I, 330-336; C. Brockelmann, *GAL* (Ar.), IV, 236; a.mlf., "Yâkûbî", *IA*, XIII, 351-352; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1983, I, 249-253; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rahâletü'l-müslimîn*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyânî'l-'Arabî), s. 71-78; Yüsrî Abdülğani Abdullah, *Mu'cemü'l-mü'errihine'l-müslimîn*, Beyrut 1411/1991, s. 189-196; Abdülhamid Hamîde, *A'lâmü'l-coğrafiyyine'l-'Arab*, Dimaşk 1416/1995, s. 173-175; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafiya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 51-52; Adnân M. Milhim, *el-Mü'errihüne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, Beyrut 1998, s. 45-53; Selahattin Çamyar, *Ya'kubi ve Tarihçiliği* (yüksek lisans tezi, 1998), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdülaziz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-'Arab*, Riyad 1420/2000, s. 59-62; E. L. Daniel, "Al-Ya'qûbî and Shi'ism Reconsidered", *Abbasid Studies: Occasional Papers of the School of 'Abbasid Studies*, Cambridge, 6-10 July 2002 (ed. J. Montgomery), Paris 2004, s. 209-232; W. G. Millward, "The Adaptation of Men to Their Time: An Historical Essay by al-Ya'qûbî", *JAOS*, LXXXIV/4 (1964), s. 329-342; a.mlf., "Al-Ya'kûbî's Sources and the Question of Shi'a Partiality", *Abr-Nahrain*, XII, Leiden 1971-72, s. 47-74; R. Y. Ebied – L. R. Wickham, "Al-Ya'qûbî's Account of the Israelite Prophets and Kings", *JNES*, XXIX/2 (1970), s. 80-98; M. Qasim Zaman, "al-Ya'qûbî", *EI*² (Ing.), XI, 257-258.

MURAT AĞARI

YA'KÛBÎLER

(bk. SÛRYÂNÎLER).

YÂKUBZÂDE MEHMED EFENDÎ

(bk. MEHMED EFENDÎ, Yâkubzâde).

YAKUP KADRÎ
KARAOSMANOĞLU

(bk. KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri).

YÂKÛT el-HAMEVÎ
(ياقوت الحموي)

Ebû Abdillâh Şihâbüddîn
Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî
el-Bağdâdî er-Rûmî
(ö. 626/1229)

*Mu'cemü'l-büldân
ve Mu'cemü'l-üdeba'* adlı
eserleriyle tanınan coğrafyacı,
tarihçi, edip ve seyyah.

574 (1178) veya 575 (1179) yılında Rum asıllı bir ailenin çocuğu olarak (İbnü'l-Kiftî, IV, 80) Anadolu'da doğdu. Beş altı yaşlarında iken esir alınarak Bağdat'a getirildi. Burada Asker b. Ebû Nasr İbrâhîm el-

Hamevî adlı bir tâcir tarafından satın alındı. Bağdat'ta yaşadığı için Bağdâdî nisbesini taşımakla birlikte efendisinden dolayı Hamevî nisbesiyle meşhurdur. Kölelikten geldiğini gösteren Yâkût ismini daha sonra Ya'kûb şeklinde değiştirmiş (İbn Hallikân, VI, 139), ancak eski ismiyle tanınmıştır. Müslüman olarak yetiştirilen Yâkût efendisinin yanında ticaretle uğraşmaya başladı. Özellikle okur yazarlığı ve hesap işlerini iyi bilmesinden dolayı efendisine büyük destek oldu. Onun adına dönemin ticaret merkezlerinden Basra körfezindeki Kîş (Kîs) adasına, Uman ve Dimaşk gibi yerlere gitti. 596'da (1199-1200) aralar açıldığı için efendisi tarafından himayeden çıkarılıp âzat edildi. Himayesiz kalan Yâkût geçimini temin etmek için müstensihlik yaptı. Onun yedi yılda 300 cilt kitap istinsah ettiği kaydedilir (İbnü's-Şa'âr, VII, 198). 603'te (1206-1207) Asker el-Hamevî ile arası düzeldi ve tekrar onunla birlikte çalışmaya başladı. 606 (1209) yılında Kîş adasına yaptığı bir ticarî yolculuktan Bağdat'a döndüğünde efendisinin vefat ettiğini öğrenince vasiyeti doğrultusunda gelirin önemli bir kısmını onun ailesine bıraktı ve geri kalan sermaye ile ticarete devam etti. Kitap ticareti de yapan Yâkût seyahat ettiği yerlerde tanınmış kitapçı, âlim ve kitap meraklısı zenginler ve idarecilerle görüştü. Gittiği yerlerde birçok kütüphaneyi görme ve yararlanma imkânı buldu. Halep'te İbnü'l-Kiftî'nin kütüphanesi ve üç yıl kaldığı Merv'deki birçok kütüphane bunlar arasındadır. Yâkût el-Hamevî Ebû'l-Müreccâ Sâlim b. Ahmed et-Temîmî el-Bağdâdî, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Mübârek b. Mübârek ed-Darîr, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, Ebû'l-Yünn el-Kindî, tarihçi İbnü'd-Dübeysî, Abdürrahîm b. Abdülkerîm es-Sem'ânî ve Ebû'l-Bekâ İbn Yaîş gibi hocalardan ders aldı. Ayrıca Bağdat'ta ve seyahat ettiği yerlerde birçok arkadaş edinin onlardan faydalandı, birçok kişiden himaye gördü. Bunlardan İzzeddin İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Kiftî, İbnü'l-Adîm, Ebû Sa'd İbn Hamdûn, İbnü's-Şa'âr ve kardeşi, Muhammed b. Ahmed b. Süleyman ez-Zührî ve İbnü'l-Muvaffak zikredilebilir.

Yâkût el-Hamevî birçok defa Kîş adasına, 593-594'te (1197-1198) Âmid ve Suriye'ye, 607-610 (1210-1213) yıllarında Suriye ve Tebriz'e seyahat etti. 611'de (1214) Bağdat'tan Halep'e gitti ve ardından Mısır'a geçti. Bu arada Dimaşk'a yolculuk yaptı. Dimaşk çarşısında Hz. Ali'ye dair çıkan bir tartışmada onun aleyhine söylediği bazı sözler yüzünden büyük tepkiyle karşılandı ve linç edilmek istendi. Canını zor kur-

taran ve Dimaşk valiliği tarafından aranan Yâkût Halep'e kaçtı. Daha sonra şikâyet edileceği korkusuyla Bağdat'a da dönmeyemedi. Yâkût el-Hamevî, Hâricîliğin önemli merkezlerinden Uman'a seyahatleri ve kitap ticareti dolayısıyla Hâricî literatürünü okumuş ve bunlardan etkilenecek Hz. Ali aleyhtarı bazı görüşler benimsemişti (İbn Hallikân, VI, 127-128). 613'te (1216) Halep'ten ayrılarak Musul'a ve oradan Erbil üzerinden Horasan'a gitti. Üç yıl Merv'de kaldı; bu arada Nişâbur, Belh, Merv-rûz, Nesâ ve Herat gibi şehirleri dolaştı. 616 (1219) yılında Merv'den Hârizm'e geçerek bölgenin merkezi Gürgeç'i (Cürcâniye) ziyaret etti. Bu sırada Moğol ordularının İslâm topraklarını kasıp kavuran istilâsına şahit oldu. Üzerinde derin izler bırakan bu gelişmelerden sonra 617'de (1220) bütün mal varlığını Horasan'da bırakarak Erdebil'e, ardından Musul'a gitti. Buradan daha önce kitap ticareti vesilesiyle tanıştığı, Halep Eyyûbîleri'nin hizmetindeki âlim ve devlet adamı İbnü'l-Kiftî'ye mektup yazdı; başından geçenleri ve çaresizliğini anlatarak himayesini istedi (İbnü'l-Kiftî, IV, 86-98). İbnü'l-Kiftî'den olumlu cevap alınca Sincar'a, oradan da Halep'e gitti ve İbnü'l-Kiftî'nin himayesine girdi. 624'te (1227) Mısır ve Dimaşk'a bir seyahat daha yaptı. 20 Ramazan 626 (12 Ağustos 1229) tarihinde Halep'te vefat etti. Vefatından önce kitaplarını ve evrakını o sırada Halep'te bulunan tarihçi İzzeddin İbnü'l-Esîr'e teslim ederek bunları Bağdat'taki Zeydî Camii Kütüphanesi'ne vakfetmesini istemiştir (İbn Hallikân, VI, 139; İbnü'l-Kiftî, IV, 84). İbnü's-Şa'âr, Yâkût el-Hamevî'nin küçük yaşta itibaren kitaplarla uğraştığını, ancak bilgilerini ve yazdıklarını başkalarıyla paylaşmak istemeyen bir kişiliğe sahip olduğunu, bu yönden birçok kişi tarafından eleştirildiğini söyler (*Kalâ'idü'l-cümân*, VII, 197-198). İbnü'l-Kiftî de Yâkût'un Arapça'yı iyi bilmediği için birçok hatalar yaptığını belirtir (*İnbâhü'r-ruvât*, IV, 85). İbn Hallikân ise Yâkût el-Hamevî'nin vefatından sonra Halep'e gittiğini, insanların ondan övgüyle bahsedip ahlâk ve faziletlerini takdir ettiklerini kaydeder (*Vefeyât*, VI, 139).

Eserleri. 1. *Mu'cemü'l-büldân*. Yâkût 615 (1218) yılında Merv'de bulunduğu sırada, hocası Abdürrahîm b. Abdülkerîm es-Sem'ânî'nin hadis dersinde Arap yarımadasında düzenlenen panayırlardan birine adını veren Hubâşe'nin okunuşu hususunda çıkan bir tartışma üzerine yer adlarıyla ilgili bir esere ihtiyaç duyulduğunu farkedip eserini yazmaya karar verdiğini

söyler (*Mu‘cemü’l-büldân*, I, 25). İlk müsvveddesini 621’de (1224) Halep’te tamamlayan müellif esere son şeklini 625’te (1228) vermiş ve hâmisî İbnü’l-Kiftî’nin kütüphanesine hediye etmiştir. Yâkût el-Hamevî *Mu‘cemü’l-büldân*’ı yazarken daha önce kaleme alınmış tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kaynaklarına başvurduğu gibi seyahatleri sırasında görüştüğü kimselelerden aldığı bilgilerden, kendi gözlem ve tecrübelerinden de yararlanmıştır. İbn Hurdâzbih, Ya’kübü, Ceyhânî, İbnü’l-Fakih, Ebû Zeyd el-Belhî, İstahrî, İbn Havkal, Muhammed b. Ahmed el-Makdisî ve Ebû Ubeyd el-Bekrî’nin coğrafyaya dair eserleri onun temel kaynaklarındandır. Bunların yanında İbn Hişâm’ın *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Belâzürî’nin *Fütûhu’l-büldân*, Seyf b. Ömer’in *Kitâbü’r-Ridde ve’l-fütûh*, Ali b. Hüseyin el-Mes’ûdî’nin *Mürûcû’z-zeheb*, İbnü’l-Kattâ’ *es-Sikilî’nin Zikru Târîhi Şıkkıliyye*, Ebû Ali Hasan b. Yahyâ’nın *Târîhu Şıkkıliyye*, Ahmed b. Muhammed er-Râzî’nin *Ahbabu mülûki’l-Endelüs* ve Hemdânî’nin *Şifâtü Cezireti’l-‘Arab*’ı gibi birçok esere başvurmuştur. Yâkût’un günümüze ulaşmayan birçok kitaptan alıntılar yapmış olması eserinin değerini arttırmaktadır. İslâm âlimleri tarafından kaleme alınıp günümüze ulaşan en büyük coğrafya ansiklopedisi olan eserde bölge, şehir, kasaba, köy, mevki, deniz, nehir, ada, çöl, dağ, vadi, ova, ribat, manastırlar vb. coğrafi unsurlar alfabetik olarak düzenlenmiştir. Müellif ele aldığı maddeler hakkında sadece coğrafi bilgi vermekle kalmamış, tarihî olaylara, şiir ve hikâyelere söz konusu yere mensup şahsiyetlere dair bilgilere de yer vermiştir. Çok zengin mâlûmat içeren eser bir ilim, edebiyat, tarih ve coğrafya hazinesi olarak nitelendirilmektedir. Yâkût el-Hamevî, mukaddimede yeryüzünü ibret nazarıyla dolaşmayı emreden âyetlere dikkat çektiikten sonra coğrafya biliminin önemini vurgular ve bu konuda bilgi eksikliğinden kaynaklanan hatalara işaret eder. Bu arada faydalandığı kaynaklar hakkında bilgi verir. Eserini ihtisar etmesi yönündeki taleplere ise olumlu cevap vermediğini söyler. Ardından yeryüzü hakkında genel coğrafi bilgiler aktarır, bu konuda geçmiş ülemânın görüşlerine temas eder. Yeryüzünün yedi ana bölgesini, burçları, kıtapta sık sık geçen bazı terimleri (berîd, fersah, mîl, kûre, mihlâf, ustân, tûl, arz, humus, katîa vb.) açıklar. Fethedilen ülkelerde yaşayan insanların özellikleri gibi konulara değinir. Eserde yer alan madde başı sayısı 12.953 olarak tesbit edilmiştir.

Madde başlarının doğru okunabilmesi için hareketlerini belirten Yâkût ele aldığı ismin etimolojisini ve sözlük anlamını da zikreder. Ardından yerin coğrafi konumu, bazı merkezle uzaklığı, tarihi, savaş veya barış yoluyla fethi, bu yerle ilgili şiirler ve sözler, burada meydana gelen önemli olaylar, yetişen İslâm âlimleri, edip ve şairler başta olmak üzere buraya nisbet edilen meşhur kişiler hakkında bilgi verir. Bizat gittiği yerlerle ilgili gözlemlerini kaydeder. Konuya dair farklı rivayetleri ve görüşleri de aktarır, bazan bu görüşler arasında tercihte bulunur. Aktardığı bilgilerin kaynaklarını zikreder. Önceki kaynaklarda tesbit ettiği hataları düzeltir. Bilgilerin doğruluğu konusunda bir neticeye ulaşamamışsa onları sadece kaydetmekle yetinir. Bazı yerlerle ilgili olarak orada yaşayanların anlatımlarını nakleder. Bu yerlerin gelirleri, yetiştirilen ürünler, esnaf ve sanatkârlar, ticaret malları ve önemli ticaret merkezleri, kara ve deniz ticaret yolları, fiyatlar, madenler, alınan vergi miktarları gibi hususlar da eserde yer alan bilgiler arasındadır. Yine söz konusu yerle ilgili imar ve iskân faaliyetleri, saray ve kasırlar, camiler ve kütüphaneler, medreseler ve diğer tarihî eserlerden de bahsedilir. Çeşitli vesilelerle Bizanslılar, Türkler, Hazarlar, Bulgarlar, Sakâlibe, Ruslar, Zencler, Çinliler, Haçlılar ve Moğollar gibi müslümanların ilişki kurdukları toplumlar hakkında bilgi verilir. Arap yarımadası başta olmak üzere birçok bölgede yaşanan nüfus hareketleri, göçler ve iskân, dinî-ilmî hayat ve nüfus gibi hususlar zikredilir. Böylece *Mu‘cemü’l-büldân* bir yer hakkında kendisinden önceki asırlar içerisinde oluşan tarihî, ekonomik, coğrafi, edebî, sosyokültürel vb. çok zengin bilgi birikimini yansıtmaya bakımından ayrı bir önem taşır. Bu sebeple gerek Doğu’da gerekse Batı’da birçok araştırmacı tarafından alanının en muhtevalı ve önemli kitabı kabul edilmiştir. Eser, bazı yerler hakkında ayrıntılı bilgi aktarırken önemli bazı yerlere dair bilgilerin yetersiz oluşu, bir kısım yer adlarının etimolojisinin yanlış yapılması ve zorlama yorumlara girişilmesi, müellifin bazı konularda kültür yetersizliği dolayısıyla hatalı veya eksik bilgiler kaydetmesi, eserde bazı milletler hakkında aşağılayıcı ifadelerin kullanılması, hurafelere ve mitolojik unsurlara yer verilmesi gibi noktalarda eleştirilmiştir (Toprak, bibl.).

Mu‘cemü’l-büldân, F. Wüstenfeld tarafından son cildi indeks olmak üzere altı cilt halinde neşredilmiştir (*Jacut’s Geographisches Wörterbuch*, I-VI, Leipzig 1866-

1873; Kahire 1906; Leipzig 1924), 1965’te Tahrân’da, 1994’te Frankfurt’ta aynen ve 1955-1957 yılları arasında Beyrut’ta beş cilt halinde yeniden basılmıştır. Osman Reşer, Wüstenfeld neşrinin bir indeksini hazırlamıştır (*Sachindex zu Wüstenfeld’s Ausgabe von Jâqût’s “mu‘gam el-buldân”*, Stuttgart 1928). Kahire’de tekrar neşredilen eser için (1323-24) Muhammed Ahmed el-Hancî, *Müncemü’l-‘umrân fi’l-müstedrek ‘alâ Mu‘cemi’l-büldân* adıyla iki ek cilt hazırlamıştır (Kahire 1325). Ferîd Abdülazîz el-Cündî de eseri son iki cildi indeks olmak üzere yedi cilt halinde yayımlamıştır (Beyrut 1410/1990). Hem kendi döneminde hem daha sonraki yüzyıllarda Doğu’da ve Batı’da haklı bir şöhrete kavuşan *Mu‘cemü’l-büldân* üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Eser, İbn Abdülhak el-Bağdâdî (ö. 739/1338) tarafından sadece coğrafi bilgiler korunarak ve gerekli yerlerde düzeltmeler yapılarak *Merâşidü’l-ittılâ‘ ‘alâ (fi) esmâ’i’l-emkine ve’l-bikâ‘* (nşr. Th. W. J. Juynboll, I-VI, Leiden 1850-1864; nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-III, Kahire 1373-1374; Beyrut 1992), Süyûtî tarafından *Muhtasarü Mu‘cemi’l-büldân (Hüsnü’l-muhtâdara*, I, 344) adıyla ihtisar edilmiştir. Friedrich Justus Heer, *Mu‘cemü’l-büldân*’ın kaynaklarına dair *Die historischen und geographischen Quellen in Jâqût’s Geographischem Wörterbuch* adıyla bir kitap yazmış (Strasbourg 1898), Wadie Jwaiden eserin mukaddimesi üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (1959, *The Introductory Chapters of Yâqut’s Mu‘jam al-Buldân*, Leiden). Hartwig Derenbourg, “Les croisades d’après le dictionnaire de Yakout” adıyla bir makale yazmıştır (*Centenaire de L’école des langues orientales vivantes 1795-1895. Recueil de mémoires publié par les professeurs de l’école*, Paris 1895, s. 71-92). Barbier de Meynard, XIII. yüzyıl İran’ının sosyokültürel tarihine dair *Dictionnaire géographique* adlı ansiklopedik eserinde (Paris 1861) *Mu‘cemü’l-büldân*’ın ilgili bölümlerini esas almıştır. Otto Loth, “Die Vulkanregionen (Harra’s) von Arabien nach Jâqût” (*ZDMG*, XXII [1868], s. 365-382) ve Khondakar Md. Abdur Rahman “Sources of Yâqût’s Geographical Dictionary” (*The Dacca University Studies*, II [Dacca 1938], s. 70-104) başlıklı makaleler kaleme almıştır. F. Wüstenfeld, “Jâqût’s Reisen, aus seinem geographischen Wörterbuche beschrieben” adlı makalesinde (*ZDMG*, XVIII [1864], s. 397-493) *Mu‘cemü’l-büldân*’dan hareketle Yâkût el-Hamevî’nin seyahatlerini anlatmıştır. Batı’da eser üzerine yapılan

bazı çalışmalar Fuat Sezgin tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır (*Studies on Yâqût al-Hamawî* [d. 1229], I-II, Frankfurt 1994). *Mu'cemü'l-büldân* hakkında yapılan diğer belli başlı çalışmalar şunlardır: Abdülilâh Nebhân, *Min Kitâbi Mu'cemi'l-büldân* (Dimaşk 1982-1983; Filistin, Endülüs, Suriye, Lübnan ve Ürdün'le ilgili bölümlerden seçmeler); Abdülhüseyn eş-Şebüsterî, *el-A'lâm fi Kitâbi Mu'cemi'l-büldân* (Beyrut 1405/1985; 3398 kişi hakkında bilgi verir); İsmâil b. Ali el-Ekva', *el-Büldânü'l-Yemâniyye 'inde Yâkût el-Hamevî* (Küveyt 1985; Beyrut 1408/1988); Yûsuf Ahmed Benî Yâsîn, *Büldânü'l-Endelüs fi a'mâlî Yâkût el-Hamevî el-Coğrâfiyye* (Ayn 1425/2004); Abdülvehhâb Muhammed Ali el-Udvânî ve Leylâ Muhammed Ali Cum'a, "Cühûdü Yâkût el-Hamevî el-luğaviyye fi *Mu'cemi'l-büldân*" (*Âdâbü'r-râfideyn*, XXV, Musul 1993, s. 30-72); Abbas Fâzıl es-Sa'dî, *Yâkût el-Hamevî: Dirâse fi't-türâşi'l-coğrâfiyyi'l-'Arabî ma'a't-terkiz 'ale'l-'Irâk fi Mu'cemi'l-büldân* (Beyrut 1992); Muvaffak Sâlim Nûrî, *Hişâtu Bağdâd fi Mu'cemi'l-büldân li-Yâkût el-Hamevî* (Bağdat 1422/2001); Ömer Es'ad, *Mecma'u eş'âri Mu'cemi'l-büldân* (I-II, Beyrut 1411/1991; *Mu'cemü'l-büldân*'da yer alan şiirler mısraların son harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır); C. Halîl Mârûn, *Şu'arâ'ü'l-emkine ve eş'aruhüm fi "Mu'cemi'l-büldân" li-Yâkût el-Hamevî* (I-II, Beyrut 1417/1997; 1484 şaire ait 12.000 beyit ihtiva etmektedir); Muhammed el-Amrî Ebû Abdullah, *İthâfû'l-ḥillân bi-me'ârifî Mu'cemi'l-büldân* (I-II, Beyrut 1415/1994; *Mu'cemü'l-büldân*'da geçen âyet ve hadislerle biyografileri verilen veya adı geçen şahıslar, râviler ve eserlere dair bir indekstir); Hasan Selim Kiroğlu, *Mu'cemü'l-Büldân'ın Kaynakları* (2000, yüksek lisans tezi, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Kasım Şulul, "İslâm Coğrafyacılarından Yâkût b. Abdullah el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*'ına Göre Silvan (Meyyâfârikîn)" (*Harar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 13, sy. 19 [Şanlıurfa 2008], s. 151-162); Kadir Kan, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacısı Yâkût el-Hamevî'ye Göre Artuklu Şehirleri" (*I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri 25-26-27 Ekim 2007*, ed. İbrahim Özcoşar, Mardin 2008, II, 193-200); Abdülhalik Bakır, "Yâkût el-Hamevî'nin Antakya Şehriyle İlgili Naklettiği Bilgilerin Değerlendirilmesi" (*Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, VII/1 [Elazığ 2010], s. 1-18).

2. *Mu'cemü'l-üdebâ'* (*İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib, İrşâdü'l-elibbâ' ilâ ma'rifeti'l-üdebâ', Ṭabaḳâtü'l-üdebâ'*). Yâkût el-Hamevî, 594 (1198) yılında Âmid'de edip ve şair Ali b. Hasan el-Hillî ile (Şümeym el-Hillî) görüşüğünü ve bu sırada kendisinde ediplere dair bir eser yazma fikri doğduğunu söyler (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, V, 129). Müellifin edip ve şairleri çeşitli yönleriyle ele aldığını belirttiği, aslının dört büyük cilt olduğu kaydedilen eser günümüze bazı kısımları eksik olarak ulaşmıştır. Kitabın mukaddimesinde bu alanda daha önce yapılan çalışmalardan bahsedildikten sonra edebiyat ve tarih bilgisinin önemi vurgulanır. Ardından nahivcilere, lugat ve ensâb âlimlerine, şairler, kâtipler ve tarihçilere, edebiyatın çeşitli alanlarında kitap telif eden kişilere yer verilir. Yine alfabetik olarak hazırlanan eserde biyografik bilgilerin yanı sıra müelliflerin yazdıkları eserlerden de söz edilir. Yâkût haklarında bilgi verdiği bazı kişilerle görüşmüş ve bazı anekdotlar anlatmıştır. Bu arada şairlerin şiirlerinden örnekler verilmiştir. Yâkût el-Hamevî eserinde daha önce bu konuda yazılmış kitaplara, tanıdığı kişilerin anlatımlarına ve kendi gözlemlerine dayanmaktadır. Merzûbânî'nin *Mu'cemü's-şu'arâ'* ve *el-Muktebes fi aḥbârü'n-nühât ve'l-üdebâ'* ve *ş-şu'arâ'* ve *l-'ulemâ'*, Ebû Saïd es-Sirâfî'nin *Aḥbârü'n-naḥviyyine'l-Başriyyîn* (*Aḥbârü'n-nühât*), Kemâleddin el-Enbârî'nin *Nüzhetü'l-elibbâ' fi ṭabaḳâti'l-üdebâ'*, Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin *el-Ensâb*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*, İbn Cinnî'nin *el-Ḥaşâ'iş* ve İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* adlı eserleri *Mu'cemü'l-üdebâ'*'ın kaynaklarından bazılarıdır. Müellifin, kendisine ait *Mu'cemü's-şu'arâ'* adlı eseri başta olmak üzere günümüze ulaşmayan birçok eserden söz edip alıntılar yapmış olması kitabın kıymetini artırmaktadır. Yâkût el-Hamevî bu eserinde kendi biyografisine de yer vermiş, ancak bu kısım zamanımıza intikal etmemiştir (*Süyûtî*, I, 336; *Interpreting the Self*, s. 265). Müellif bu eserinde kendi şiirlerini de kaydetmiştir. Safedî *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*'ında, *Süyûtî Nazmü'l-İkân*, *Hüs-nü'l-muḥâdara* ve *Buğyetü'l-vu'ât*'ında, Taşköprizâde *Miftâhu's-sa'âde*'sinde, İbnü'l-İmâd *Şezerâtü'z-zeheb*'inde, Abdülkâdir el-Bağdâdî *Ḥizânetü'l-edeb*'inde *Mu'cemü'l-üdebâ'*'dan yararlanmıştı. Eseri David Samuel Margoliouth yedi cilt halinde neşretmiştir (Leiden-London 1907-1927; 1923-1931; Bağdat 1964). Daha sonra muhtelif baskıları yapılmıştır

(nşr. Ahmed Ferîd er-Rifâî, I-XX, Kahire 1355-1357; Beyrut 1400/1980; nşr. İhsân Abbas, I-VII, Beyrut 1993; nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ', I-VII, Beyrut 1420/1999). Ahmed Şemseddin eserin indeksini hazırlamıştır (*Fehârisü Mu'cemi'l-üdebâ'*, Beyrut 1993). Gottfried Bergsträsser *Mu'cemü'l-üdebâ'*'ın kaynakları hakkında bir makale yazmış ("Die Quellen von Jâkût's *İrşâd*", *ZDMG*, XLV [1911], s. 797-811), Mustafa Cevâd, *Mu'cemü'l-büldân*'dan alıntı yapan eserlerden hareketle kayıp kısımlarını tamamlamaya çalışmış ("ed-Dâ'ir min *Mu'cemi'l-üdebâ'*", *MMİr.*, VI [1959], s. 101-173; VII [1960], s. 256-302), Şâkir el-Fahhâm, eserin D. S. Margoliouth ve İhsân Abbas neşirlerini değerlendiren bir makale yazmıştır ("Nazra fi ṭabaḳâti 'Mu'cemi'l-üdebâ' li-Yâkût el-Hamevî", *el-Akademîyye*, XVII [Rabat 2000], s. 129-172). 3. *Mu'cemü (Aḥbârü)'ş-şu'arâ'*. Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ'*'dan önce telif ettiği bu eser (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, I, 5-6) günümüze ulaşmamıştır. Bu eserde önceki şairlerin yanı sıra müellifin bizat görüş tanıdığı şairlerin de konu edildiği ve şiirlerinden örnekler verildiği kaydedilmektedir. Eserin kaynakları arasında Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*, İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Ṭabaḳâtü fuḥûli's-şu'arâ'*, İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, Merzûbânî'nin *el-Muktebes fi aḥbârü'n-nühât ve'l-üdebâ'* ve *ş-şu'arâ'* ve *l-'ulemâ'* ve İbnü'l-Mu'tezz'in *Ṭabaḳâtü's-şu'arâ'* adlı eserleri sayılabilir. 4. *el-Müşterik vaż'an ve'l-müfterik (muhtelif) suk'an*. İki veya daha fazla yere delâlet eden, ancak aynı yazılan isimlere dair bir eserdir. Yâkût el-Hamevî, 623 (1226) yılında yazdığı bu eserine ölümüne kadar ilâveler yapmış ve tashihlerde bulunmuş, alfabetik olan eserin telifinde *Mu'cemü'l-büldân* esas alınmıştır. F. Wüstenfeld tarafından 1846 yılında Göttingen'de neşredilen eserin 1963'te Bağdat'ta, 1994'te de Frankfurt'ta tıpkıbasımı yapılmıştır. 5. *el-Mukteḍab fi'n-neseb (Kitâbü'l-Ensâb)*. Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin *Cemheretü'n-neseb* adlı eserinin muhtasarı olup Nâcî Hasan tarafından *el-Mukteḍab min Kitâbi Cemhereti'n-neseb* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1987). Yâkût el-Hamevî'nin günümüze ulaşmayan eserleri arasında şunlar zikredilebilir: *el-Mebde' ve'l-me'âl fi't-târîh*, *Muḥtaşaru Târîhi Bağdâd*, *Kitâbü'd-Düvel*, *Mecmû'u kelâmi Ebi 'Alî el-Fârisî*, *Kitâbü'l-Ebniye*, *Evvânü'l-esmâ'* ve *l-ef'âli'l-hâşira li-kelâmi'l-'Arab*, *er-Red 'alâ İbn Cinnî* ("inde kelâmihi fi'l-hemze ve'l-

elif min kitâbi Surri's-şınâ'a), Aḥbârü'l-Mütenebbî, 'Uvnânü Kitâbi'l-Eğânî, Zârûretü's-şî'r.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 479, 529; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 3-16, 25; a.mlf., *Mu'cemü'l-üdeba'* (nşr. D. S. Margoliouth), London 1907-11, I, 5-6; V, 129; İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu lrbil* (nşr. Sâmî es-Sakkâr), Bağdad 1980, I, 319-324; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, IV, 80-98; İbnü's-Şa'âr, *Kalâ'idü'l-cümân fi ferâ'idü's-şarâ'i hâze'z-zamân* (nşr. Kâmil Selmân el-Cübûrî), Beyrut 1426/2005, VII, 197-202; Münzirî, *et-Tekmilê*, III, 249-250; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 127-139; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XXII, 312-313; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1417/1997, s. 192-193; Safedî, *el-Vâfi* (nşr. Velîd b. Müslim – Ya'kûb b. Yezid et-Temmâr), Beyrut 1425/2004, XXVIII, 45-49; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 59-63; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, I, 336, 344; *Keşfü'z-zunûn*, I, 64; II, 1734-1735; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 121-122; M. Râgib et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübela' bi-târîhi Halebi's-şehbâ'*, Halep 1343/1925, IV, 369-372; Brockelmann, *GAL*, I, 630-632; *Suppl.*, I, 880; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihin fi 'ah-di'l-Moğul ve't-Türkman*, Bağdad 1376/1957, I, 10-15; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 96-98; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edeblî-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 335-344; R. Sellheim, "Neue Materialien zur Biographie des Yâqût", *Schriften und Bilder Drei Orientalistische Untersuchungen* (ed. K. L. Jannert v.d.ğr.), Wiesbaden 1967, s. 87-118; Sezgin, *GAS*, XV/2, s. 31-39; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, bk. İndeks; Ebü'l-Fütüh Muhammed et-Tevânisi, *Yâkût el-Hamevî: el-Coğrafi er-rahḥale el-edib*, Kahire 1971; Fâtıma Hüdâ Necâ, *el-Ğurer fi siyeri'l-mü'errihin ve aḥbârihim*, Beyrut 1985, s. 287-342; Abdurrahman Hamide, *A'lâmü coğrafiyyi-ne'l-'Arab ve muḥteḫâfât min âşârihim*, Dimaşk 1416/1995, s. 447-457; İlias Fernini, *A Bibliography of Scholars in Medieval Islam: 150-1000 A. H. (750-1600 A. D.)*, Abu Dhabi 1998, s. 484-488; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafiya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 46, 135-136; *Interpreting the Self: Autobiography in the Arabic Literary Tradition* (ed. Dwight F. Reynolds), Berkeley 2001, s. 53-54, 65, 67, 265; Fuâd Kındil, *Edebü'r-riḥle fi't-türâşi'l-'Arabî*, Kahire 1423/2002, s. 434-450; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Riḥle ve'r-rahḥaletü'l-müslimîn*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyânî'l-Arabî), s. 177-188; Yûsuf Ahmed Benî Yâsin, *Büldânü'l-Endelûs fi a'mâli Yâkût el-Hamevî el-coğrafiyye*, Ayn 1425/2004, s. 45-77; Abdülmuîn el-Mellûhî, "el-Fikrü'l-ilmî 'inde Yâkût el-Hamevî fi Mu'cemü'l-büldân", *MMLADm.*, XLVI/2 (1971), s. 339-379; R. M. N. İ. İlâhî, "Yâkût el-Hamevî el-Bağdâdî: Ḥayâtühü ve mü'elleftüh" (trc. Yûsuf Dâvûd Abdülkâdir), *el-Mevrid*, VII/1, Bağdad 1978, s. 11-52; Nâciye Mürrânî, "Mu'cemü'l-büldân li-Yâkût el-Hamevî: Taḥlîl ve takvîm", a.e., VII/3 (1978), s. 109-116; İhsân Sıdkî el-Amd, "Kırâ'e şâniye fi Mu'cemü'l-büldân li-Yâkût el-Hamevî", *'Âlemü'l-fikr*, XIV/2, Küveyt 1983, s. 263-302; İbrâhim es-Sâmmerrâî, "Ma'a Yâkût fi mu'cemâtih", *el-Meşrik*, LXXIII/1 (1999), s. 159-183; Şâkir el-Fahhâm, "Nazra fi ḥabâ'ati Mu'cemü'l-üdeba' li-Yâkût el-Hamevî", *el-Akadiyye*, sy. 17, Rabat 2000,

s. 129-172; M. Faruk Toprak, "Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-büldân Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış", *EKEV Akademî Dergisi*, VIII/21, Ankara 2004, s. 173-181; R. Blachere, "Yâkût Rûmî", *İA*, XIII, 357-358; Cl. Gilliot, "Yâkût al-Rûmî", *El²* (İng.), XI, 264-266; İbrâhim el-Ebyârî, "Mu'cemü'l-üdeba' li-Yâkût el-Hamevî", *Tî*, I, 533-549; Mahmûd Fehmî Hicâzî, "el-Hamevî, Ebû 'Abdillâh Yâkût b. 'Abdillâh", *Mu.AU*, VII, 277-282.

CASİM AVCI

YÂKÛT el-MÜSTA'SİMİ

(ياقوت المستعصي)

Ebû'l-Mecd Cemâlüddîn Yâkût

b. Abdillâh el-Müsta'sımî

(ö. 698/1299)

Aklâm-ı sittenin
klasik ölçülerini belirleyerek
hat sanatında

çok önemli yenilikler gerçekleştiren
hattat.

Aynı adı taşıyan ve aynı çağda yaşayan başka hattatlar da vardır. Bunlar künyeleriyle birbirinden ayrılmakla beraber bu durum müellifler arasında bazı karışıklıklara yol açmıştır. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Yâkût küçük yaşta Rum ülkesinden esirler arasında Bağdat'a getirilmiş, son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh tarafından satın alınmış, nisbesini de ondan almıştır. Amasyalı bir Türk veya Rum

asıllı olduğu ileri sürülmüştür; ancak bunu destekleyecek sağlam bir delil yoktur. Habeşi olduğunu ileri sürenler de vardır. Hadım (tavâşi) olan Yâkût saraya alındıktan sonra Halife Müsta'sım'ın özel ilgisiyle çok disiplinli bir eğitim görerek yetişti; zamanın geçerli ilimlerinin yanı sıra Arap dili ve edebiyatını öğrendi. Bilhassa ilgi duyduğu hat sanatını Halife Müsta'sım'ın nedimlerinden, kütüphanesinin müdürü ünlü müşkişinas Safiyyüddin el-Urmevî'den meşketti ve üstün başarı gösterdi. Ardından İbn Habîb'den yararlandı. Bazı eserlerde Yâkût, Şühde'nin öğrencisi gibi gösterilmişse de araştırmacılar bunun tarih bakımından mümkün olmadığını belirtmiştir. Yâkût geleneksel usulde hat öğrenimini tamamlayınca İbn Mukle'nin, özellikle İbnü'l-Bevvâb'ın ve diğer üstatların yazıları üzerinde yaptığı uzun inceleme ve çalışmalar sonunda kendi zevk ve sanat gücünü de ortaya koymak suretiyle yeni bir üslup geliştirdi.

Yâkût, her yazı çeşidine göre kalem ağzı meylini yeniden belirleyip İbn Mukle ile zuhur etmeye başlayan altı çeşit yazının (hatt-ı mensûb, aklâm-ı sitte) klasik nisbet ve ölçülerini ortaya koydu. Böylece Yâkût ekolü yazı çeşitlerinde harfleri kendi kalem noktasına göre boy ve enleri, çanakların derinlik ve genişlikleri, nûn, kâf ve yâ gibi harflerde keşidelerin uzunluğu ve derinliği, satır düzeninde harf ve kelimelerin aralıkları, harflerin birbiriyle bağlantıları tesbit edilerek yazı en güzel şeklini aldı. Bu farklılıklar İbnü'l-Bevvâb ekolüyle karşılaştırıldığında çok açık biçimde görülmektedir. Bu üslûbun farklı olduğu bütün yazı çeşitlerinde görülmekle beraber özellikle muhakkak ve reyhanî yazıları klasik form ve güzelliğine kavuştu. Aynı şekilde sülûs ve nesihin klasik formları belirlenmiş olmakla beraber bu yazılar altın çağına Osmanlı hat ekolünde erişmiştir. Yâkût üslûbunun İslâm dünyasında benimsenip hattatlar tarafından örnek alınmasıyla Yâkût "kıbletü'l-küttâb" lakabıyla anılmaya başlandı ve ünü kısa zamanda yayıldı. Yâkût'un bu başarıyı elde etmesinde ona her türlü imkânı sağlayan, onu teşvik eden, başarılarını insanlarıyla ödüllendiren Halife Müsta'sım-Billâh'ın büyük payı vardır. Halifenin en yakın musâhibi gibi sarayda bolluk içinde bir hayat süren Yâkût, Bağdat'ın seçkin sanat, ilim ve ırfan çevrelerinde saygı gördü ve kendisine büyük değer verildi.

656'da (1258) Hülâgû Han'ın Bağdat'a girmesiyle başlayan sıkıntılı günleri Yâkût bir minarede saklanarak geçirdi. An-

Yâkût el-Müsta'sımî'nin nesih hattıyla yazdığı Bakara sûresinden âyetler (İÜ Ktp., AY, nr. 6680)

